

L'atenció als militars a l'Hospital de la Santa Creu. Segle XVIII

Isabel Fargues i Garcia

*Roser Tey i Freixa**

Barcelona Quaderns d'Història, 7 (2002)

En el curs d'un estudi que hem emprès sobre el que han estat les atencions d'infermeria i a qui han estat confiades al llarg dels sis segles d'existència que aquest any commemorem de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, hem tingut l'oportunitat de conèixer molta documentació de naturalesa ben variada, no sols referida al nostre objectiu immediat, sinó enllaçada amb tots els aspectes de la vida ciutadana, fins aquells que semblen tan allunyats de les finalitats de la institució com ara les representacions de teatre o les festes i lluminàries que s'organitzaven per celebrar la visita de personatges reials.

Hem vist com els sis petits hospitals medievals es van fusionar en un procés que s'anticipa al que es generalitza més entrat el Renaixement, i com es va crear el 1401 la gran institució que corresponia al moment històric de la ciutat, que l'emmarcava en el darrer edifici important del gòtic barceloní: l'Hospital de la Santa Creu. I quan l'evolució de les necessitats socials i de la ciència mèdica ho fan necessari, en començar el segle XX, un nou complex arquitectònic, avui Patrimoni de la Humanitat, acull la renovada i sempre capdavantera institució.

Amb referència al tema general d'aquest congrés, una de les sèries documentals que es troben a l'Arxiu Històric de l'Hospital, la sèrie Militars i soldats malalts, pot contribuir especialment a posar en relleu una circumstància característica d'aquest període, que és la necessitat de prestar assistència sanitària a la important guarnició establerta a la Ciutadella i les repercussions que aquest fet va tenir per a la vida de l'Hospital.

* Isabel Fargues és professora d'Història d'Infermeria a l'Escola Universitària d'Infermeria de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Roser Tey és infermera i llicenciada en Història Medieval per la Universitat de Barcelona.

L'Hospital de la Santa Creu a l'època de les “constitucions” del 1756

Estructura física

Les grans naus gòtiques de dues plantes, amb el claustre i les terrasses que voregen el jardí interior de tarongers i xiprers, centrat per la creu barroca i les fonts, s'obren a cada costat per les escalinates presidides per escultures de pedra: la Caritat a l'ala de llevant i Sant Roc a la de ponent. Malgrat tot, l'espai és insuficient i s'ha de recórrer a ampliar les anomenades *quadres* fins als límits dels carrers de l'Hospital i de les Egipcíaques, de manera que s'han desallotjat els llogaters que fins ara proporcionaven petites rendes a la institució, els quals cal indemnitzar.

Aquestes naus, o quadres, estan subdividides interiorment en *cambrades*, conegudes per l'advocació d'un sant o per les característiques dels seus ocupants: *de les febres*, *dels ètics*, *dels dementis* i les dites *bressols*, destinades a malalts incontinents o en perill de caure del llit, a càrrec d'un servent exclusiu, el *bressoler*, que n'ha de mudar la palla cada dia. A més, hi ha les dependències de sempre, destinades a allotjar els expòsits, també distribuïdes en tres departaments: les Dides, on hi ha els lactants, el Govern per als nens més grandets i les Donzelles, que acullen tant les nenes com les noies residents. En edificis separats, si bé formen part del mateix context, l'antic Hospital de Sant Llàtzer segueix ocupant-se dels leprosos i la Casa de Convalescència ofereix l'oportunitat d'allargar l'estança dels malalts fins al restabliment total.

Administració i propòsits

Des del seu origen, la institució està regida per la MIA (Molt Il·lustre Administració), integrada per dos canonges nomenats pel Capítol de la Seu i dos representants del govern de la ciutat; aquests darrers pertanyen sempre en el segle XVIII a l'aristocràcia ciutadana i acompanyen el seu nom amb el títol de “*Regidor Perpetuo de la Ciudad de Barcelona*”, d'acord amb els canvis que el nou règim polític ha imposat.

La ideologia bàsica que presideix tota l'activitat és la de considerar la persona del malalt com a imatge de Crist i com a raó de ser de la mateixa institució. En un estil molt propi de l'època, les constitucions ho expressen així: “[...] *tenint sempre molt present que est Sant Hospital, y quant en ell se ordena y enclou, no té altre fi, ni objecte, que la curació i el consol dels malalts [...]*”.¹

Usuaris o beneficiaris

Quant als usuaris de la institució, les constitucions de 1756 no els especifiquen com ho feien els reglaments anteriors, però les dades –no definitives– de què disposem en l'estat actual de l'estudi demostren que continua el tradicional predomini d'homes entre la població adulta atesa, vista la relació de sales i de llits des-

1. *Constitucions que dehuen observarse en la Iglesia y Hospital General de Santa Creu de Barcelona*, Barcelona, 1756, pàg. 23.

tinats a homes i a dones; aquesta proporció es demostra també pel nombre més gran de cuidadors masculins, només parcialment equilibrat per les dones que atenen els infants. Cal tenir present, però, que l'atenció dels militars i soldats és objecte de convenis especials i no queda mai reflectida en les ordenacions generals de la institució. El més destacable d'aquest reglament, en relació amb els beneficiaris, és que diu que hauran de ser atesos "*sense distinció de sexo, edat, nació ni religió*", segons consta entre les obligacions de l'infermer major. També és en aquesta època que els reglaments parlen per primera vegada d'una participació econòmica dels mateixos usuaris: els pobres de solemnitat són els únics que reben assistència completament gratuïta, mentre que els qui posseeixin béns pagaran tot el que hagin consumit o bé una part, segons les seves possibilitats.

Personal en general

La MIA delega el prior per a l'administració i la direcció executiva de l'Hospital; com tots els altres càrrecs de confiança en aquesta època, és un prevere que ha de residir-hi permanentment amb l'ajuda d'un subprior, si cal. Els altres eclesiàstics ocupen els càrrecs d'infermer major, guarda-roba, panicer (responsable del pa, el vi i altres subministraments), procurador de llegats i causes pies, sis vicaris encarregats de l'assistència espiritual dels malalts i un sagristà. També es parla de les obligacions de l'arxiver, però semblen sobreposades a algun altre d'aquests càrrecs.

Els metges es distribueixen en dues categories: els metges principals, amb obligació de passar les visites a les sales que tenen assignades, i els anomenats de casa, residents a l'Hospital. Atès que a l'època de les constitucions que descriuen aquest personal (1756) encara no funciona el Col·legi de Cirurgia fundat per Pere Virgili, els cirurgians no tenen formació universitària i són designats pel nivell de competències igual que els oficis artesanals: el cirurgià major o mestre cirurgia és titular i els fadrins són interns en curs de pràctica avançada; a l'Hospital, el fadrí major té responsabilitat sobre els altres i els quatre fadrins de post s'encarreguen de tenir a punt i traslladar on convingui la post amb el material de cures; els principiants són anomenats aprenents o practicants. A la Farmàcia trobem el fadrí major de la botiga, amb els seus ajudants.

En aquest reglament es descriuen les funcions d'uns personatges nous en la història de l'Hospital: són els mestres dedicats a l'ensenyament dels menors expòsits. El mestre del Govern és un clergue i s'encarrega d'instruir en catecisme, escriptura i càlcul elementals els nens que després seran col·locats com a aprenents d'un ofici. Les nenes que es crien a l'anomenat Convent de les Donzelles tenen unes mestres per aprendre a llegir, a resar i a exercitar-se en les labors domèstiques.

A l'Hospital antic es descrivia sempre l'ofici d'un coc, o cuiner; en canvi, a les constitucions de 1756 trobem aquesta funció repartida entre tres dones: la *mare de la cuina del tinell*, que atén la cuina general dels empleats, la *mare de la cuina gran o dels malalts*, o simplement *gallinera*, que prepara els caldos i altres aliments destinats als malalts, i que procura repartir equitativament "la flor del caldo" i no cremar les costelles, i finalment la cuinera de la Casa de Convalescència. Entre el personal de serveis amb obligacions concretes, trobem els porters

de cada cambrada, el carreter, el fuster, el sastre i el sabater. Igual que en les ordenacions anteriors, els servents d'ambdós sexes, que es reparteixen per totes les dependències de la casa, només hi són referits quan es relaten els deures dels empleats amb càrrec específic a qui ajuden; el nombre d'aquests varia segons les necessitats de cada època i cal recórrer als pagaments de salaris que es conserven per obtenir-ne més detalls.

Personal que té cura dels ingressats (sans o malalts)

En aquest apartat s'inclouen les persones que desenvolupen activitats de la funció d'infermeria, que segons Virginia Henderson consisteix en atendre l'individu, malalt o sà, en l'execució d'aquelles activitats que contribueixen a la seva salut o al seu restabliment (o a evitar-li patiment a l'hora de la mort), activitats que ell realitzaria per sí mateix si tingués la força, la voluntat o els coneixements necessaris.²

Ja hem vist que al capdamunt de tot el personal hi ha el prior, responsable últim de la bona atenció que reben els malalts i altres acollits a la institució: cada dia ha de visitar personalment les cambrades i supervisar que tothom compleixi les seves obligacions; especialment en les visites nocturnes, ha de vigilar que els malalts no estiguin destapats ni puguin caure del llit. Després del prior hi ha l'infermer major, també prevere, que és qui organitza l'assistència; estableix els horaris de visites, de menjar i de descans; distribueix el personal cuidador i el de la cuina dels malalts, n'avalua el rendiment i els aplica incentius i sancions quan convé; té a càrrec els registres d'entrada i sortida, d'òbits i el de les racions alimentàries, especialment de la carn, tant d'ingressats com de personal. S'ha d'assegurar personalment que els malalts hagin rebut el menjar que els pertoca i de possibles incidències que hagin sorgit. La rellevància del càrrec es fa evident quan els documents parlen de "*promoure*" un altre empleat de confiança a infermer major.

A cada sala o departament hi ha una persona responsable, el *pare o mare de la cambrada*, home o dona segons el sexe dels ocupants; se'ls dona aquest nom per indicar el tipus de relació afectuosa, "*d'amor i paciència*" diuen els textos, que han de mantenir amb tots els que estan sota el seu control. Sempre són seglars respectables i de bona conducta (que ignorem com acrediten); les dones solen ser vídues i, d'alguns pares de la Convalescència, en coneixem l'ofici anterior: mestre teixidor de llana, velluter, etc. Un d'ells mor i deixa una vídua necessitada. L'Hospital se'n fa càrrec, com també ho fa amb el personal que, per vellesa o malaltia, ha de deixar el servei: la *mare* Margarida Ferrer és jubilada el 1772 "*per estar casi del tot inútil*" i se li assigna per a tota la vida la ració diària i la meitat del salari anual de 14 lliures que rebia. A més de les *mares* que tenen cura de les malaltes i convalescents, hi ha també dones al capdavant dels departaments de les Dides, del Govern, de les Donzelles i al vell Hospital de Sant Llätzer.

Els *pares i mares*, tant si són de cambrada com de serveis especials, tenen unes obligacions comunes: la distribució i la substitució dels servents, sobre els quals manen "*sense crits ni ofenses*", els en supervisen l'activitat i vigilen sempre que

2. Virginia HENDERSON, *Principios Básicos de los Cuidados de Enfermería*, Ginebra, Consejo Internacional de Enfermeras, 1971.

tractin bé els malalts i que es respecti el silenci durant les hores de repòs; també han de controlar que tothom qui té alguna missió dins del seu servei la compleixi degudament i puntualment, cosa que afecta vicaris, metges, cirurgians, *fa-drins* i qualsevol altre; en cas d'observar anomalies n'hauran d'informar el prior. Una de les seves obligacions més destacades és la de mantenir el bon ambient: que no hi hagi baralles ni crits entre els malalts, els quals poden renyar amb "*prudència, paciència y disimulo*" i arribar a sancionar-los per desordres greus amb la supressió del vi, o bé deixant-los a mitja ració o només a caldo i aigua, sempre, però, amb coneixement del prior i del metge. Els càstigs més severs, que podrien arribar al cep o a l'expulsió, queden reservats al prior. Quant a les visites, cal extremar les precaucions: que no introdueixin tabac ni aliments que podrien ser perjudicials per als malalts i que observin una conducta correcta, que no s'asseguin als llits ni adoptin postures "*escandaloses*", encara que siguin cònjuges. A la Casa de Convalescència també hauran de vetllar perquè els interns no escriguin a les parets ni les embrutin i que no envaeixin l'espai reservat a l'altre sexe.

Els militars, problema nou

L'Hospital havia acollit sempre els soldats malalts i ferits, però per a ells no havia establert un règim especial que els diferenciés dels altres ingressats. No obstant això, es conserva l'esborrany, sense data, d'una resposta que la MIA dona a una "*Real Provisión*" en la qual, després d'aclarir que no ha estat mai hospital reial, textualment manifesta: "[...] *y habiendo experimentado en el tiempo del reinado del Señor Carlos II el excesivo gasto que ocasionaba a la Real Hacienda la manutención del Hospital Real para los soldados enfermos, se convino por vía de contrata verbal entre Su Majestad y los Administradores de dicho Hospital General de Santa Creu de que admitirían en adelante en el referido hospital a los militares enfermos, dando por cada uno de ellos la Real Hacienda un pan de munición y un Real de Vellón moneda catalana diariamente, viniendo a cargo de dichos Administradores de asistirles con todo lo necesario así de camas, comida y de entrambas medicinas, espiritual y corporal, y en esta forma se ha practicado siempre y se continua entradas las Reales Armas en dicha ciudad en el año 1714, renovándose la mencionada contrata de palabra con Don Joseph Patiño, Intendente General, extinguiéndose los Hospitales Reales que mantenía la Real Hacienda en los conventos de Gracia y Pedralbes [...]*".³

Les actes de la MIA informen de problemes afegits que resulten de l'allotjament de la tropa: en la reunió de l'11 d'abril de 1723 es parla de la poca detenció en les visites que els metges i cirurgians fan als malalts i que, tot i que s'hi han afegit 250 militars, no han allargat el temps de visita. S'acorda de compensar l'increment de dedicació que se'ls demana amb l'augment de la ració alimentària i el manteniment del mateix salari; s'encarrega al prior que vigili i garanteixi la bona assistència tant de militars com de paisans.

El 28 de juliol de 1727, com que, per falta de lloc, l'allotjament dels soldats que es fa des d'anys ençà ha obligat algunes vegades a desplaçar les Donzelles, Dides

3. AHSCSP (Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau), Militars malalts, carpeta 8, plec 5.

i Govern a la Convalescència, Sant Llàtzer i fins a cases particulars, la MIA decideix proposar al rei unes condicions que facin possible a l'Hospital de prendre a càrrec seu la manutenció i curació dels soldats de la guarnició de la ciutat i de la plana major en un termini de cinc anys. Per això cal ampliar la quadra de Sant Roc fins al carrer de l'Hospital amb cabuda per a uns 160 malalts; mentrestant s'habilitarà un espai provisional per a 60 llits sobre el convent de les donzelles. En actes posteriors hi ha referències al desallotjament dels particulars que ocupaven cases i botigues i a les compensacions que s'hi estableixen.

L'acta del dia 31 de juliol registra l'acord d'allotjar els soldats presoners “*en el quarto anomenat lo graner*” perquè hi puguin estar i curar-se amb la major comoditat possible.

Atès que els *pares* de les quadres de Sant Pere i Sant Roc han suportat molt més treball des que atenen soldats, la MIA acorda, el 18 de maig de 1737, l'augment del salari a 25 lliures l'any i l'increment d'una “meitadella” de vi al dia (mig porró, aproximadament 47 cL) la seva ració alimentària.

El primer contracte escrit del qual es conserva una còpia data de 1727; com que és l'any en què hem vist que la MIA prenia decisions que la comprometien al nivell més alt, podem pensar amb fonament que és aquí quan es formalitzen, per primera vegada, els pactes verbals anteriors: és el naixement de ‘l'hospital dins l'hospital’. Entre els contractes que segueixen, hem escollit com a representatiu el del període de 1762 al 1768. El contingut general d'aquests convenis es refereix a l'alimentació, les instal·lacions, la roba, el personal assistencial i la contraprestació econòmica.

També disposem de relacions de pagaments en sèries discontinües que comencen el 1700: informen dels totals de jornades que s'han de pagar anualment, especificant si corresponen a oficials, soldats o malalts subjectes a tractaments especials, tots ells amb tarifes diferents. Com a exemple, presentem més detalladament la de 1756.

Hi ha altres documents que complementen el coneixement de la situació, com ara les Actes de la MIA, la correspondència entre el “*Intendente General del Ejército del Principado*” i la MIA, relats d'incidents, informes, pressupostos i justificacions detallades de les despeses.

El contracte de 1762

En la seva versió impresa és un quadernet de catorze pàgines que contenen quaranta-quatre articles, en alguns casos acompanyats al marge dels anomenats “allanamientos”, notes que puntualitzen objeccions de la MIA. Al final s'indica que fou signat en representació per l'administrador Joseph Ignasi de Quintana (canonge i excatedràtic de la Universitat de Cervera) i una nota datada a San Lorenzo [d'El Escorial] el 9 d'octubre de 1762 fa constar l'aprovació del rei a tot el document i als “allanamientos” que conté, signada pel marquès de Squilace.⁴

Els divuit primers articles tracten de les condicions de l'alimentació, sempre rigorosament separada en espais i utensilis dels que serveixen per a la resta de malalts. Les racions dels oficials són diferents en qualitat i quantitat de les dels

4. AHSCSP, Militars malalts, carpeta 8, plec 3.

sergents i soldats: per exemple, mentre que els oficials tenen assignades 20 unces de pa blanc, 16 unces de moltó o 20 de vaca i un *cuartillo* i mig de vi per dia, els soldats només reben 16 unces de pa, 12 unces de moltó o 16 de vaca i un *quartillo* de vi (aproximadament mig litre). Segons el text del contracte, els oficials disposen d'un quart de gallina per al seu caldo, que ha de ser cuit en una olla separada de la dels soldats, però l'observació, o *allanamiento*, que fa l'hospital diu que la gallina només es donarà als oficials quan estiguin a dieta o per indicació mèdica; és evident que la redacció d'aquests articles deriva d'un model centralitzat que utilitza mesures castellanes i termes o definicions que s'han d'adaptar a les circumstàncies locals.

Un cop determinat el contingut de la ració bàsica, s'estableixen variables que s'apliquen a criteri dels metges segons l'estat dels malalts: hi ha la *mitja ració*, que és exactament la meitat del que està prescrit per a cada estament, i l'anomenada *dieta*, que consisteix en 4 ous, 4 bescuits i 4 caldos al dia, sense diferenciar oficials i soldats (com a la resta de les altres dietes especials), encara que als oficials se'ls pot donar mig *quartillo* de vi si el metge el recepta i també, si són inapetents, se'ls pot facilitar alguna cosa que els vingui de gust amb permís del metge.

Les dietes especials, les distribueixen entre: *dieta rigorosa*, que només es diferencia de la dieta ordinària en la supressió de dos ous; la dieta de *panateles* i els *arrossos*. Les panateles, les prenen dues vegades al dia i consisteixen en una sopa de pa i caldo amb un rovell d'ou desfet, i un bescuit que poden prendre sucats amb vi o aigua, segons disposi el metge. Els arrossos també es distribueixen en dues menjades: es couen separadament l'arròs en el caldo i el rovell d'ou en aigua, que es mengen a part; pel que fa al bescuit, es farà igual que la panatela. Els caldos dels malalts a mitja ració o a dieta han de ser més substanciosos i, per tant, s'han de fer en una olla separada posant-hi 12 unces de moltó o 16 de vaca per a cada malalt i una gallina per a cada vuit. De vi, sempre prescrit pel metge quan es tracta de dietes, se'n dona mig *quartillo*.

Hi ha indicacions per a alguns casos especials, com són un complement d'esmorzar per a malalts o convalescents que ho necessiten o una tassa de caldo suplementària per als que prenen purgants. Als malalts que ingressen fora d'hora i no tenen assignada ració, se'ls donaran 4 ous i 4 bescuits, a més del caldo procedent de l'olla dels altres malalts.

Els militars han d'estar completament separats dels departaments ocupats per paisans; se'ls col·loca en sales diferents segons siguin febrils, de cirurgia, de malalties contagioses o convalescents. Cadascun d'ells disposarà d'un llit amb una màrrega de palla i un matalàs de llana, el coixí travesser, dos llençols i una flасьada de llana. Els llençols s'han de canviar cada quinze dies i les camises cada setmana o més freqüentment, si cal.

A cada malalt se li proporcionarà en ingressar una camisa, una gorra (*"birrete"*) i unes xinel·les; excepte els sarnosos, també rebran una roba d'abric (*"ropón de cordellate o paño"*). Tota la roba bruta s'ha de posar en lleixiu i rentar-la després al safareig d'aigua corrent, sense barrejar-la amb la dels paisans. Les robes que hagin servit als malalts contagiosos i als de cirurgia han d'estar assenyalades amb marques diferents, rentar-se i guardar-se separadament de la dels altres malalts.

L'Hospital ha de restituir a qui correspongui la roba dels malalts que moren, a excepció de la dels contagiosos, que s'ha de cremar en presència del comissari

de guerra i del contralor de l'Hospital, els quals han de donar certificació i prèvia estimació del valor dels gèneres pertanyents a l'hospital, que aniran a compte de la Reial Hisenda. Un *allanamiento* al marge diu que els vestits dels oficials i soldats morts, si ells no n'han disposat alguna cosa prèviament, quedaran a benefici de l'hospital si no s'han recollit en el termini de sis mesos.

L'Hospital ha d'acceptar que el comissari de guerra, el contralor i "*otro qualquier inteligente*" nomenat per l'intendent facin revisió dels llits i de tota la roba al servei dels militars, excloguin tot allò inservible i facin reparar el que sigui recuperable. Nota al marge: "*Se allana, pero que el examen o visita se haga siempre con asistencia del Prior o Subprior del Hospital, y de la Persona nombrada por la Administración para el cuidado de la Oficina que se visita.= De Quintana.*".

Un grup d'articles que vénen a continuació es caracteritza per les objeccions que els acompanyen, amb la indicació següent: a la pretensió de separar absolutament la roba de militars i paisans es matisa que es farà sempre que sigui possible; quan es posa a compte de l'Hospital l'enllumenat de les sales, aquest recorda que la llum per al cos de guàrdia ha de ser per compte del rei, com ho ha estat sempre. L'article XXIX tracta dels malalts que han de prendre el "*remei major d'uncions*" (tractaments tòpics per a afeccions cutànies): reclamen que tinguin els banys necessaris, l'olla separada, la llet diària prescrita i un infermer que assisteixi quinze d'aquests malalts. L'objecció de l'Hospital és que no disposa ni d'un altre lloc ni de més temps i que, per tant, els paisans hauran d'entrar amb els militars i amb les altres separacions corresponents. L'article següent faculta l'intendent i qui ell destini per revisar l'estat dels medicaments: l'Hospital objecta que la inspecció ja la fan els cònsols del Gremi d'Apotecaris. Finalment, es disposa que hi hagi cuines separades de militars i paisans i que, sempre que el comissari de guerra o el contralor ho creguin convenient, es renovin i s'estanyin les cassoles i altres utensilis, a la qual cosa es mostra disposat l'Hospital, però no es poden separar les cuines per falta d'espai.

A continuació vénen les disposicions referides a personal i utillatge. En primer lloc, es declara que l'hospital es farà càrrec de tot el personal (metges, cirurgians, apotecaris, practicants, infermers majors i menors i servents), "*animándoles con suficiente remuneración al exacto cumplimiento de sus deberes*". També dels capellans, encara que els malalts poden ser visitats pels dels seus regiments. Aportarà igualment el material de cures: desfiles i benes aprofitant roba usada, i cinc equips complets de curació per a cada cent malalts de cirurgia. Els practicants han d'acompanyar les visites dels metges i cirurgians per anotar les prescripcions d'aliments i medicació.

Hi ha d'haver cinc infermers per a cada cent malalts de medicina, sis per a cada cent de cirurgia i dos infermers majors repartits en les dues sales, que supervisaran els denominats *infermers menors*. Dos "*Cabos de Salas*" vigilaran que els aliments i la medicació es reparteixin a les hores assenyalades pels metges. Els metges i cirurgians no permetran que serveixin com a infermers "*los retrahidos al Hospital por delitos cometidos*" ni que faci sagnies ningú que no sigui practicant aprovat pel cirurgià major.

El contralor ha d'estar present, si és possible, quan els militars facin testament a l'Hospital davant del capellà. No es pot treure, per cap motiu, la camisa que porten els que moren, ja que els ha de servir de mortalla, excepte si se'ls en posa una de pròpia (cal recordar que la camisa és propietat de l'Hospital).

Tot el personal adscrit al servei dels militars haurà d'estar subordinat, quant al compliment exacte de les seves obligacions, al comissari de guerra destinat per l'intendent i al contralor, ja que en ells recau la màxima autoritat.

L'últim article del contracte especifica les tarifes de les estances diàries: per a cada oficial, 4 rals de billó; per als sergents, soldats o tambors es pagaran 3 rals i *quartillo*, tot líquid i sense cap descompte. A més, 42 rals d'*ardites* per als que passin pel remei d'uncions o panacea. La correcció que hi fa l'Hospital és que les estances de sergent o soldat s'han de cobrar a 3 rals i mig de billó, com es paga a Don Bernabé de Soto, assentista general dels hospitals de la Corona d'Aragó.

Com ja hem indicat abans, sembla que l'exèrcit tenia un model central de contracte preestablert i que les negociacions que podien adaptar el contingut de cada article a les possibilitats reals dels hospitals, que avui en diríem *perifèrics*, quedaven reflectides en les clàusules addicionals al marge, on el responsable de la institució "*se allana*", és a dir, es conforma a tot allò que no objecta expressament. No obstant això, cal també que aquests *allanamientos* siguin coneguts i acceptats explícitament, com és el cas del contracte estudiat.

Pagaments de les estances

Les relacions de pagaments que l'Hospital presenta anualment a la Reial Hisenda donen molta informació sobre l'estament militar a la ciutat. Contenen per mesos l'especificació d'entrades, sortides i el total de jornades d'estança de cadascun dels ingressats, classificats en oficials, soldats i *gàl·lics* (malalts veneris que reben atencions especials, sobretot els de les uncions). De cada ingressat, en consta el nom i cognom, el regiment o nau de procedència ("*España 2ª*", *Saboya 1ª*, *Fusileros de Parma*, *Fort Pius*", etc.), i qui n'és el responsable directe, nom o grau militar. Curiosament, la llista de procedències acaba amb la relació de gitans i gitanes (i eventualment "moros"), dels quals es consigna el nom, l'edat i el lloc d'on procedeixen.

Els resums anuals del total que cal pagar estan signats i rubricats pel contralor, persona designada per l'intendent per controlar els comptes i tots els efectius; sovint es titulen *resum de resums*, atès que es basen en els parcials per mesos que acompanyen cada plec; els que es conserven a l'Arxiu són d'ús intern i no tenim cap mostra de com era el comprovant oficial que al final justificava el cobrament.

Prenent per model els pagaments de 1756 com a representatius de l'època que estem estudiant, tenim que el resum d'aquest any, expressat en moneda catalana, és com segueix:

<i>Total jornadas oficiales</i>		196
<i>Total jornadas soldados</i>		184.820
<i>Total jornadas “gálicos”</i>		236
<i>Jornadas de oficiales:</i>	<i>a 7 s.</i>	
<i>Idem de soldados:</i>	<i>a 5 s.</i>	
		49.925 ll. 1 s.
<i>Por 34 camas quemadas de éticos</i>		350 ll.
<i>Total</i>		50.275 ll. 1 s.
<i>(Cada “gálico” a 42 rles. de gratificación)</i>		
<i>Visto (rúbrica del Contralor)</i>		

Es pot comprovar la diferència del total d'estances d'oficials comparat amb el dels soldats. A la mateixa carpeta hi ha una nota datada del 4 de febrer de 1756 que indica que aquell dia hi ha 553 soldats ingressats, entre els quals hi ha un gitano i sis moros; no hi consta cap oficial.

Malgrat que els contractes fixen les retribucions en rals, contínuament podem comprovar la persistència de l'antic sistema monetari català, fins i tot en els estudis i pressupostos que es destinen a informació de cara a les autoritats militars.

Convivència difícil

Les relacions entre les autoritats militars i el govern de l'Hospital no sempre llisquen suaument, com es dedueix de la nombrosa correspondència que s'intercanvien i dels punts de conflicte que sorgeixen constantment a causa del diferent tarannà de cada institució. Un exemple significatiu és l'incident que es produeix el dia 11 de novembre de 1761 durant la visita d'inspecció periòdica del comissari de guerra a les dependències de l'Hospital que allotgen els militars.⁵ Sortosament tenim la versió de cadascun dels dos protagonistes, cosa que gairebé permet veure l'escena. El comissari, Don Miguel Bañuelos, informa els seus superiors en aquests termes:

“Acava de sucederme en el Hospital lo que en 49 años de edad, y 31 de mundo y trato de gentes, no he experimentado, ni hubiera sufrido a otro [...] En la visita que he echo a los militares, se me quejó un soldado, aunque por disposición del médico, se le había quitado un pedazo de pan, que tenía a la cabecera de la cama, sobrante a la comida. Pregunté al enfermero mayor y me respondió que era cierto, y que siguiendo el uso, lo havia embiado a la Panadería á beneficio de la casa. Me acompañavan el subprior (de quien en mis anteriores representaciones he echo a V.S. muchos elogios) y dos oficiales, uno de Zamora y otro de Órdenes [...] le dije

5. AHSCSP, Militars malalts, carpeta 8, plec 4.

que no me parecía bien que recayese a beneficio de la casa [...] quitándose el subprior su bonete, se puso como una fiera degenerando de lo racional y con voces desentonadas, en medio de la sala (volviéndome la espalda, como si hablase al subalterno más ínfimo del hospital) se arrojó atrevidamente a decirme: Que lo que yo proponía era una impertinencia [...].

Per la seva part, el subprior relata detalladament l'incident a l'Administració i en posa per testimoni l'infermer major i els mateixos dos oficials: assegura que el comissari, quan va ser informat que el pa (pagat per l'exèrcit!) no consumit en una menjada es retirava al rebost de l'Hospital, ja que el malalt en rebia de nou a l'àpat següent, es va girar cap a ell molt enfadat i "*con voz alta, y con grande riza de todos los enfermos, dixo: Con que Ustedes con capa de Caridad al emfermo, como sea por su faltriquera del Hospital, todo lo aprueban? Que la dé el emfermo al Cavo, que le viene a visitar, o a los perros, si quiere.*" En sentir aquesta resposta "*[...] no pudo dexar de sobresaltárseme el corazón, oyendo una resolución tan fuera de un ánimo Christiano, y tan contra mi devida inclinación a favorecer mas presto à los pobres, que à los Brutos [...].*" La discussió va anar degenerant en afirmar el comissari que havia estat insultat i qualificat d'impertinent i va contestar el subprior "*[...] con ánimo de persuadir, y muy lejos de ultrajar, con voz alta y el bonete en la mano [...].*", és a dir, amb actitud respectuosa però ferma, que no li havia dit que ell fos impertinent, sinó que ho havia estat la resposta. No tenim cap notícia de com va acabar l'assumpte, després que els dos indignats personatges haguessin abandonat la sala en direccions oposades.

L'incident, potser aïllat i magnificat per les reaccions personals dels protagonistes, tanmateix pot obeir a un clima de tensió latent a causa de l'equilibri difícil d'autoritats i de les desconfiances mútues que es desvelen clarament en la negociació dels convenis.

L'hospital al final de segle

No disposem de cap reglament institucional d'aquests darrers anys del segle XVIII, però sí que s'han produït canvis importants en la vida interna de l'Hospital, atès que, si bé sempre havia comptat amb col·laboradors voluntaris i un cert nombre d'ells va constituir la Congregació de la Nativitat –de la qual formaven part les anomenades "Senyores Darderes", que van tenir un paper important en les sales de dones–, llavors per primera vegada en la seva història, l'atenció infermera estava totalment confiada a comunitats religioses exclusives de la institució.

Les primeres ordenacions del grup masculí, que va néixer entre voluntaris del mateix hospital, s'aprovaren el 1784 amb el nom d'*Obligacions dels Infermers de la Cambrada de Sant Pere del Hospital General de la Santa Creu de Barcelona*. Poc temps després d'haver-se fet càrrec de l'assistència de les sales destinades als homes amb el guiatge de l'infermer major, prenen el nom definitiu de Germans Infermers de la Caritat.

La comunitat femenina té un origen diferent: el 1790 arribaren a l'Hospital cinc noies del país que s'havien format a París dins de la Congregació de les Filles de la Caritat, i aportaren un reglament que demostrava una gran capacitat per a la tasca que emprenien. Però les dificultats de compartir la dependència de la MIA en relació amb l'activitat amb la de la casa mare francesa en l'ordre espiritual va desembocar en crisi: només una de les cinc noies va signar la renovació

de fidelitat als pactes de 1790 i les altres es van dispersar. Teresa Cortés, la que va restar acompanyada d'algunes "provandes" que ja es formaven en l'assistència, va organitzar la nova congregació de les Germanes Hospitalàries de la Santa Creu, amb constitució pròpia aprovada el 1793.

El procés d'aprenentatge de les atencions d'infermeria a què estaven sotmeses totes les persones que aspiraven a ser admeses en les comunitats mentre durava el seu noviciat, va ser molt important de cara a millorar la qualitat de l'assistència: significa l'aparició d'un sistema organitzat per transmetre formalment els coneixements i l'experiència "professional". Aquesta realitat (i molts altres beneficis que amb el temps van aportar a la institució) justifica que la presència d'ambdues comunitats hospitalàries continués fins a temps molt recents.

Pel que fa als militars i als problemes que genera la seva presència, no hi ha altres novetats que les pròpies de l'evolució dels costums i les que imposa el context social i polític de cada moment. Gairebé tota la documentació que es refereix a aquests usuaris gira al voltant de la renovació de contractes, sigui per demanar i justificar augments, sigui per reclamar pagaments endarrerits.

Dos documents en donaran prova: el primer, datat el gener de 1796, comença autodefinint-se com a *Estudio, o Cálculo prudencial de lo que puede resultar por cada uno de los soldados enfermos existentes en el Sto. Ho. General de Sta. Cruz [...] (conciderandose ser en numº de ducientos en tiempo de Paz computados unos anyos con otros, y en los respº dias de cada mes) por lo que le corresponde de Pan, Carne, Vino, Cama, Gasto de Dietas, Médicos, Cirujanos, Boticario, Medicinas, Sacerdotes, Hermanos, Mosos de Sala, y utensilios, la Lenya, Carbón, Luzes, etc. [...]*. Segueix exposant detalladament el cost de cada ració a raó del preu de la vianda i la quantitat precisa i dels 8 sous i 6 diners resultants, en rebaixa la desena part per la proporció 1/10 que resulta del que no consumeixen de pa, carn i vi els malalts que estan a dieta. Després d'haver-hi afegit el que correspon a cada tipus de dieta i la part que pertoca dels llits i el seu equipament, desglossa en caselles separades les despeses d'assistència per conceptes de salaris i ració de metges, cirurgians i apotecaris, manutenció dels sacerdots, dels germans i dels servidors de sala, medicaments i finalment amb el nom d'utensilis inclou articles de consum diversos i operaris (vidrier, terrisser, etc.). La suma dedicada a l'assistència, 6 sous i 10 diners, és lleugerament inferior a la de la ració: cal observar, però, que els germans no perceben salari i que en aquest estudi no hi repercuteixen els salaris dels alts càrrecs de la institució. L'import total que resulta, doncs, per a cada militar assistit és de 16 sous, 9 diners i 8/10 de diner, i fa constatar que no s'hi compten els casos extraordinaris (uncions, per exemple) en què cal augmentar els servidors, s'eleva el consum de roba i de banys, llet, mercuri, etc. Va signat al peu per l'arxiver i racional interí Juan Francisco Costa.⁶

L'altre document representatiu és una relació de les despeses per tots conceptes ocasionades pels militars assistits a l'Hospital en els set anys que van des del gener de 1790 fins al 31 de desembre de 1796 "[...] (tanto en él, como, y en los dos auxiliares hubieronse de aprontar por la urgencia de la Guerra contra la Francia) [...]": en total 538.413 lliures, 15 sous i 7 diners, mentre que la Tresoreria Reial per al mateix període només ha pagat 519.430 ll., 6 s. i 7 d., d'acord amb els contractes. En conseqüència, l'Hospital "ha padecido el danyo" de 18.983 ll. i

6. AHSCSP, Militars malalts, carpeta 7, plec 7; i carpeta 8, plec 3.

9 s., “que ha tenido de resarcir de los bienes suyos propios aplicaderos a los enfermos Paysanos, Dementados, Expósitos, Doncellas y demás de su peculiar cargo”. Està datat de l'11 de maig de 1797 i signat pel mateix funcionari de l'estudi anterior. A part de l'interès de l'assumpte, el document és notable per la minuciositat amb què descriu tot el que engloba cada concepte: què s'entén quan es diu *utensilis*, per exemple: “Por Utencilios, Aceyte, Velas, Sebo, Lenya, Carbón, con todo lo perteneciente a Escudillero, Alfarero, Calderero, Herrero, Cerrajero, Esterero, Vidriero, Latonero, Soguero, Cestero y Rastero o Guarnicionero.” La llista més curiosa, sens dubte, és aquesta: “Por la Botica, Azúcar, Miel, Flores, Drogas, Quina, Rebarbaro, Leche, Malvasia, Vinagre, Oleos y demás aderente para la Medicina, Jaraves, Emplastres, etc., tanto de Médico como de Cirujano.” És evident que tots dos documents depenen de les negociacions al voltant dels convenis.

Efectivament, l'any 1802, l'Hospital fa present a les autoritats de l'Exèrcit que des del 31 de març de 1793 no s'han renovat les condicions del contracte d'assistència als militars, i això suposa un mal resultat econòmic, tot i la promesa que se'ls compensaria pels danys ocasionats; amb aquesta esperança s'ha seguit tenint cura dels soldats ingressats, però els deutes subsisteixen i ara ja fa deu mesos de l'endarreriment. (Cal recordar que són els anys de la Guerra Gran i no sols s'han encarit les subsistències, sinó que el contingent de tropa afectada és més important). Hi ha l'esborrany d'una exposició al rei amb tots els raonaments i súplica d'indemnització.⁷ Encara més, l'intendent general informa d'una disposició reial sobre els militars dements, els quals si estan en actiu hauran de ser atesos en el lloc més proper, estiguin o no completes les places, ja que, a més de ser vassalls i ciutadans com els altres, tenen la “*recomendable circunstancia a su favor de haber militado en servicio del Rey y del Estado [...]*”. Aquesta disposició, però, deixa al marge els militars que “*no estan sobre les armes*” i que, per tant, tampoc no tenen sou: en aquest cas la Reial Hisenda no es fa càrrec de les seves despeses i hauran de ser atesos com a paisans.

El 30 de setembre del mateix any, el comissari ordenador, Josef de Ansa, estableix un augment de ració per als oficials, que rebran cada dia al matí una xicra de xocolata (d'una unça) amb les torrades corresponents (3 unces), i es millorarà l'olla amb 3 unces de cigrons i una unça de cansalada per persona i dia; la nota de despeses que l'hospital presenta per l'augment és de 212 rals, dels quals 112 corresponen només a la xocolata.

L'any següent continuen les negociacions amb Intendència per actualitzar el conveni: hi ha un detalladíssim informe signat pel secretari de la MIA, que és una mena de contraproposta que raona cada punt on hi ha discrepància de parers i facilita molta informació paral·lela.⁸ La base del document és la justificació dels augments de despeses (algunes vegades ocasionades per l'elevació dels preus i altres vegades per les millores acordades) i l'expressió dels inconvenients que aporta el retard en el pagament (pèrdua d'avantatges si no es compra al comptat, minves en l'economia per no poder avançar compres a l'engròs, recàrrecs per hipoteques, etc.) Entre altres aclariments, hi ha les equivalències de mesures i pesos catalanes i castellanès, ocasió freqüent de malentès; també es rebat una probable argumentació relativa al profit que l'Hospital pot treure de

7. AHSCSP, Militars malalts, carpeta 9, plec 2.

8. AHSCSP, Militars malalts, carpeta 9, plec 3.

les “mitges racions” militars sobrants que revertirien al rebost general de la institució; la resposta és que no sols són inaprofitables les carns insulses que ja han deixat tota la substància al caldo, sinó que el valor d’aquesta pèrdua ja s’ha deduït en fer el compte (comprovable en un pressupost que presentem més amunt). Respecte a la rigorosa separació de les “olles” de militars i paisans, es diu que a cada una s’hi posen escrupolosament les racions de carn determinades i que només es pugen a les sales les cassoles i perols que els corresponen. De vegades, s’han de resoldre amb mesures especials casos d’inapetència o d’intolerància a determinats aliments: si això és transitori (un oficial i pocs dies), la institució se’n pot fer càrrec, però ni es pot pretendre ampliar-ho a tothom, ni és possible discernir si la inapetència és vertadera o fingida, etc.

Hi ha paràgrafs sencers ratllats que parlen negativament de les actituds dels ingressats: insubordinats, es diu que cometen tota mena d’estropells contra el material amb què s’agredeixen mútuament o ataquen els servents i fins i tot els germans; això passa perquè aquestes indisciplines no són castigades degudament, “*no ho farien pas en servei actiu!*” (diu el comentarista). Aquesta ‘censura’ sobre les renyines, queixes, expressions de menyspreu als cuidadors i insolència que demostren, es repeteix en l’apartat que tracta dels llits i l’allotjament en general.

Al marge que sigui o no oportú recordar-ho en aquesta ocasió, el cert és que la MIA aprofita una resposta que ha de donar a l’intendent Blas de Aranza per posar en relleu que entre els soldats, de diferents nacions, caràcters i costums, n’hi ha de bruts i descurats que tot ho malmeten, aprofiten moments de descuit de l’infermer per treure llana dels coixins i matalassos i tallar els llençols per vendre’s ho, etc. I al cap de l’any això resulta molt car per a l’Hospital: n’hi ha més de 150 inutilitzats! La carta de l’intendent que dóna peu a aquesta resposta és del 24 d’agost de 1804⁹ i té per motiu queixar-se a la MIA de moltes deficiències: faltes d’assistència i atenció per part dels facultatius, poca qualitat dels aliments, manca d’higiene i netedat dels llits (els matalassos i coixins del llit on ha mort algú no es canvien, etc.), els coixins no tenen fundes per mudar-se com convindria, etc. Està persuadit del zel i la bona voluntat que hi posen [els administradors] i que “*no ignoran lo mucho que importa al Estado la conservación de un soldado*”, però s’ha de posar fi a la situació: sancionar els metges que no compleixen, millorar els aliments i donar-los una sopa al matí, per evitar que passin des de les cinc de la tarda fins a les deu del matí en dejú; s’ha de rentar i ventilar la llana dels matalassos i coixins, etc., que això no depèn de noves despeses. Ja hem vist part de la resposta de la MIA; es millorarà tot el que es pugui, però no hi ha cap acció immediata possible sobre els cirurgians perquè s’ha de seguir la cadena jeràrquica que porta fins al nou Col·legi de Cirurgia i les seves ordenances. Tampoc no s’ha comprovat ni la falta d’higiene, ni les deficiències en l’alimentació. D’altra banda, l’Hospital no té pressupost per comprar i mantenir les 300 o 400 coixineres que farien falta, ni per subministrar la sopa diària del matí, que no consta en el contracte. Aprofita també per encomanar-se al bon zel de l’intendent per a l’aprovació del nou conveni.

Malgrat aquestes exhibicions de zel per ambdues parts, la situació devia ser difícil d’arreglar, perquè un comunicat del cirurgià Domingo Bover, que visita la

9. AHSCSP, Militars malalts, carpeta 9, plec 4.

sala de presos el 31 de juliol de 1807, denuncia que les úlceres d'aquests malalts s'agreugen dia a dia per les males condicions en què estan: poca ventilació, acumulació de malalts en poc espai, sostre baix, estan sota terrat i hi bat el sol tot el dia, etc.

A través d'aquest repàs de documentació es pot percebre que la relació de dues institucions de característiques i finalitats tan divergents com poden ser les de l'Hospital i les de l'Exèrcit és complicada. En primer lloc, per la presència d'un grup humà molt nombrós, heterogeni quant a origen, cultura i llengua, amb una dependència jeràrquica desvinculada de l'Hospital, però que tanmateix depèn dels seus serveis. En segon lloc, tant les possibles consideracions socials (o pressions polítiques?) forcen l'Hospital a pactar, amb totes les incomoditats que aquest fet comporta. D'altra banda, l'exèrcit també té necessitat d'entesa, perquè mantenir a tot arreu els seus propis hospitals resulta excessivament oneros, com ja s'ha vist. Va ser un pacte de conveniència que potser no satisfia del tot ningú, però que va funcionar acceptablement per espai de gairebé dos segles.